

دانشگاه فرهنگیان  
فصلنامه علمی تخصصی  
پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی  
دوره چهارم، شماره اول، بهار ۱۴۰۱

## روش ترکیبی، رویکرد روشی لازم در ارتقا آموزش مسائل جدید جمعیتی ایران

---

ارسال: ۱۳۹۹/۷/۲ رضا نوبخت<sup>۱</sup>، علی قاسمی اردهائی<sup>۲</sup>  
پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۱۱ محمد غلامی<sup>۳</sup>

---

### چکیده

باتوجه به میان‌رشته‌ای بودن جمعیت‌شناسی و در نتیجه ماهیت مسائل مطرح در آن، در صورت اجرای تک‌روشی (پارادایم کمی یا کیفی) در زمینه ساختار بندی نظری، تحلیل داده‌ها با دو مشکل اساسی جمع‌آوری شواهد تجربی مناسب جهت ارزیابی مدل‌های تئوریک مرتب با زیرگروه‌های جمعیتی و مقایسه پذیر ساختن زیرگروه‌های جمعیتی در زمینه مسائل مورد بررسی مواجه خواهیم شد. از روش‌های کیفی برای حل اولین مشکل و از روش‌های کمی برای حل دومین مشکل استفاده می‌شود. در این مقاله، ترکیب رویکردهای کمی و کیفی به‌عنوان مناسب‌ترین راه‌حل آموزشی جهت مقابله با این دو مشکل پیشنهاد می‌شود. به لحاظ فلسفی روش ترکیبی (Mixed Method) را می‌توان سومین پارادایم تحقیقی در کنار پارادایم‌های کمی و کیفی به‌شمار آورد. باتوجه به یافته‌های فراتحلیل پایان‌نامه‌های گروه جمعیت‌شناسی دانشگاه تهران (۱۱۴ مورد)، بیشترین

---

۱ - استادیار جمعیت‌شناسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

۲ - استادیار جمعیت‌شناسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

۳ - استادیار جغرافیا، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

مطالعات جمعیت‌شناسی در حوزه باروری صورت گرفته است و به همراه مرگ و میر و مهاجرت، ۶۵ درصد از مطالعات را شامل می‌شود. کل پایان‌نامه‌ها به روش کمی (۴۴/۸٪) پیمایش، ۵۲/۶٪ اسنادی و ۲/۶٪ پیمایشی - اسنادی) صورت گرفته است و محققان جمعیت‌شناسی از روش‌های کیفی بهره‌ای نبرده‌اند. این موضوع بیانگر تأکید آموزش در این رشته بر روش‌های کمی است، با استفاده از آموزش روش‌های کیفی در دوره‌های تحصیلات تکمیلی در این رشته می‌توان جهت تکمیل روش‌های کمی مرسوم جمعیت‌شناسی از جمله برای مفهوم‌سازی در پیمایش‌ها و کمک به تحلیل و تفسیر بهتر یافته‌های پیمایش اقدام نمود.

**واژه‌های کلیدی:** پارادایم روشی، آموزش، جمعیت‌شناسی، مسائل جمعیتی - اجتماعی  
نوظهور، ایران.

## مقدمه و بیان مسئله

جمعیت‌شناسی مدرن پذیرای توسعه چشم‌انداز علمی، شمارش جمعیت و وقایع حیاتی بوده که به نحو مناسبی کامل شده است. این شرایط در طول نیمه دوم قرن هفدهم میلادی در انگلستان، جایگاه دو پایه‌گذار جمعیت‌شناسی؛ جان گرانث<sup>۱</sup> (۱۶۲۰-۱۶۲۰) و ویلیام پتی<sup>۲</sup> (۱۶۲۳-۸۷) تحقق یافته است (کالدول،<sup>۳</sup> ۲۰۰۰). جمعیت‌شناسی دارای دو زمینه مطالعاتی ایستایی و پویای جمعیت است. مقوله‌هایی چون جنسیت، وضعیت اشتغال، وضع زناشویی، تحصیلات در ایستایی جمعیت و مقوله‌های باروری، مرگ‌ومیر و مهاجرت در پویایی جمعیت مورد مطالعه قرار می‌گیرند.

در یک تقسیم‌بندی، جمعیت‌شناسی دارای دو نیم‌تنه یا دوشاخه اصلی است. یکی نیم‌تنه آماری یا جمعیت‌شناسی رسمی<sup>۴</sup> یا خالص که پیدایش آن یک قرن قبل از جمعیت‌شناسی سیستماتیک بوده و اولین مطالعه تجربی آن به وسیله مرکانتلیست‌ها و کامرالیست‌ها در قرن هفدهم میلادی صورت گرفته و به نام «حساب سیاسی» مشهور بوده است. نیم‌تنه یا شاخه دیگر جمعیت‌شناسی، مطالعات جمعیتی<sup>۵</sup> یا جمعیت‌شناسی اقتصادی-اجتماعی است که به چرائی و تبیین پدیده‌های جمعیتی می‌پردازد و مباحث علمی آن با انتشار کتاب معروف مالتوس با عنوان «رساله‌ای درباره اصل جمعیت» در سال ۱۷۹۸ میلادی آغاز می‌شود (مهاجرانی، ۱۳۷۸: ۱۴۳ و ۱۴۴).

بسیاری از جمعیت‌شناسان، رویکرد مطالعات جمعیتی که در آن رابطه متقابل متغیرهای جمعیتی و غیرجمعیتی موردنظر است را ترجیح می‌دهند. آن‌ها به تأثیر یک متغیر غیرجمعیتی بر یک متغیر جمعیتی علاقه‌مند هستند؛ و برخی به فرایند عکس، جایی که یک متغیر جمعیتی عامل تغییر در یک متغیر غیرجمعیتی می‌شود،

- 
1. John Graunt
  2. William Petty
  3. Caldwell
  4. Formal Demography
  5. Population Studies

علاقه‌مند هستند (لوکاس و میر، ۱۳۸۱: ۱۸). پس مطالعات جمعیتی پلی است جهت پیوند دادن جمعیت‌شناسی به سایر علوم، از جمله رشته‌های علوم انسانی. دقت و صحت اندازه‌گیری و مطالعه مفاهیم و شاخص‌ها در جمعیت‌شناسی، می‌تواند اعتبار و روایی مطالعات انجام‌گرفته در سایر علوم را تحت تأثیر قرار دهد.

اصولاً یکی از موضوعات اساسی در آموزش هر علمی، توجه به روش‌های تحقیقی آن رشته است. رویکرد اولیه در آموزش جمعیت‌شناسی بر پایه روش‌های کمی استوار شده است. این به‌کارگیری روش‌های کمی در جمعیت‌شناسی با مباحث و انتقاداتی همراه است که می‌توان به: الف) مسائل مربوط به آموزش طراحی و آزمون پرسشنامه‌ها (ب) عدم درک مسائل و نتایج غیرمنتظره تحقیق و تحلیل آن‌ها (ج) عدم توانایی در درک مسائل حساس و همچنین عدم درک زمینه‌های فرهنگی رفتارهای کنشگران (بوزون<sup>۱</sup>، ۲۰۰۶) اشاره داشت. موارد یادشده موجب شد که از دهه ۸۰ به بعد اندیشمندان جمعیت‌شناسی به‌طور قابل‌توجهی به آموزش و استفاده از روش‌های کیفی نیز توجه نشان دهند (کالدول و کالدول، ۱۹۸۸). هرچند استفاده از انواع روش‌های کیفی در طول این سال‌ها دارای نوساناتی بود، همانند رویکرد قوم‌نگاری و مطالعات در سطح خرد کالدول (۱۹۹۶) یا تأکید بر روش گروه‌های متمرکز و مصاحبه‌های عمیق در مطالعات رندال و کوپنهاور<sup>۲</sup> (۲۰۰۴).

باتوجه به میان‌رشته‌ای بودن رشته جمعیت‌شناسی و در نتیجه ماهیت مسائل مطرح در آن، مطالعه تک‌روشی (پارادایم کمی یا کیفی) در زمینه‌های ساختاربندی نظری، جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها، هم پژوهشگر و هم فرایند تحقیق را با دو مشکل اساسی مواجه می‌سازد: مشکل اول جمع‌آوری شواهد تجربی مناسب جهت ارزیابی مدل‌های تئوریکی مرتبط با زیرگروه‌های جمعیتی است و مشکل دوم مقایسه پذیر ساختن زیرگروه‌های جمعیتی در زمینه مسائل موردبررسی است. با توجه به اینکه استفاده از

---

1. Bozon

2. Randall and Koppenhaver

هرکدام از روش‌های کمی و کیفی به‌تنهایی، نمی‌تواند ما را به فهم دقیق و پیچیده پدیده‌های جمعیت‌شناسی نائل نماید، تأکید آموزش در این رشته بر ترکیب رویکردهای کمی و کیفی به‌عنوان مناسب‌ترین راه‌حل جهت مقابله با این دو مشکل پیشنهاد می‌شود. روش‌های کیفی برای حل اولین مشکل بکار گرفته می‌شود، برای فائق آمدن بر مشکل دوم نیز از روش‌های کمی استفاده می‌شود. به لحاظ فلسفی روش ترکیبی<sup>۱</sup> را می‌توان سومین پارادایم تحقیقی در کنار پارادایم‌های کمی و کیفی به‌شمار آورد که در آن ترکیب پارادایم‌های کمی و کیفی در مراحل مختلف تحقیق از مرحله مفهوم‌سازی و جمع‌آوری داده‌ها تا مرحله‌ی تحلیل داده‌های به‌دست‌آمده صورت می‌گیرد. با توجه به تغییرات اجتماعی نو در جامعه ایران و به دنبال آن مسائل جمعیتی نوظهور از قبیل سالمندی، کاهش باروری، تأخیر در ازدواج و مسائل زنان سرپرست خانوار، آموزش و تأکید بر روش‌های تحقیق ترکیبی به‌ویژه در دوره‌های تحصیلات تکمیلی (کارشناسی ارشد و دکتری) به‌عنوان مساله تحقیقی این رشته مطرح می‌نماید.

### روش تحقیق

پژوهش حاضر مطالعه‌ای توصیفی-تحلیلی است که با استفاده از فراتحلیل به بررسی پایان‌نامه‌های رشته جمعیت‌شناسی می‌پردازد. ابزار گردآوری داده‌ها مطالعه کتابخانه‌ای و بررسی اسناد و مدارک است. مطالعه حاضر به‌طور طولی گذشته‌نگر در سال ۱۳۹۹ انجام شده و به این منظور از یک چک‌لیست برای بررسی روش‌شناسی پایان‌نامه‌های در فاصله زمانی که تا زمان جمع‌آوری اطلاعات قابل‌دسترس بود، تحلیل شده‌اند. جامعه آماری شامل کلیه پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد رشته جمعیت‌شناسی در دانشگاه تهران در فاصله زمانی ۱۳۷۱-۱۳۹۹ می‌باشد که به‌صورت سرشماری (البته پایان‌نامه‌هایی که در دسترس بود) مورد بررسی قرار گرفته است.

فرا تحلیل در واقع تناسب و درستی روش‌های تحقیق در مطالعات اولیه را مورد بررسی قرار می‌دهد و شامل تجزیه و تحلیل رویکرد و هر آنچه مربوط به بحث روش‌شناسی است، می‌باشد (ادواردز، دیویس و ادواردز<sup>۱</sup> ۲۰۰۹). همچنین تکنیک جمع‌آوری اطلاعات بر اساس پرسشنامه معکوس (ارائه شده در جدول ۱) است که بعد از گردآوری داده‌های لازم، بررسی و تحلیل شده است.

### چارچوب مفهومی و روشی رشته جمعیت‌شناسی در ایران

همان‌گونه که اشاره شد، جهت نشان دادن موضوعات مطرح در جمعیت‌شناسی ایران و روش مطالعه آن‌ها، پایان‌نامه‌های دفاع شده کارشناسی ارشد جمعیت‌شناسی دانشگاه تهران که تا زمان جمع‌آوری اطلاعات (مهرماه ۱۳۹۷) قابل دسترس بودند (۱۱۸ مورد)، تحلیل شده‌اند.

با توجه به تقسیم‌بندی عنوان شده از شاخه‌های جمعیت‌شناسی در طرح مسئله، موضوعات مورد بررسی در پایان‌نامه‌ها در دو شاخه: جمعیت‌شناسی اجتماعی - اقتصادی و جمعیت‌شناسی ریاضی قرار گرفته‌اند. شکل ۱ نشان می‌دهد که ۹۴٪ پایان‌نامه‌ها در شاخه جمعیت‌شناسی اجتماعی - اقتصادی و ۶٪ بقیه در شاخه جمعیت‌شناسی ریاضی قرار می‌گیرند. جمعیت‌شناسی اجتماعی - اقتصادی زیرمجموعه جمعیت‌شناسی تبیینی و جمعیت‌شناسی ریاضی زیرمجموعه جمعیت‌شناسی توصیفی است. نکته مهم، عدم به‌کارگیری روش کیفی در مطالعات صورت گرفته است. به طوری که صد در صد پایان‌نامه‌های نگاشته شده با استفاده از روش کمی صورت گرفته است. ۴۴/۸٪ پایان‌نامه‌ها به صورت پیمایش، ۵۲/۶٪ به صورت اسنادی و ۲/۶٪ به صورت پیمایشی - اسنادی بررسی شده‌اند.

شکل ۲، گستره موضوعات جمعیت‌شناسی را از لحاظ پویایی - ایستایی به همراه درصدهایشان نشان می‌دهد. ملاحظه می‌شود که ۶۵/۵٪ موضوعات در قسمت

1. Edwards, Davies and Edwards

پویایی جمعیت و بقیه در قسمت ایستایی قرار می‌گیرند. در قسمت پویایی جمعیت؛ ۶۱٪ در حیطه باروری، ۱۹٪ در حیطه مرگ‌ومیر، ۱۹٪ در حیطه مهاجرت و یک درصد در حیطه رشد جمعیت است. ملاحظه می‌شود که موضوع باروری سهم عمده‌ای را در حیطه پویایی جمعیت به خود اختصاص داده است. در قسمت ایستایی جمعیت؛ اشتغال با ۳/۳۳٪ بیشترین نسبت را به خود اختصاص داده است و بعد به ترتیب موضوعات آموزش (۱۸٪)، زناشویی (۱۳٪)، شهرنشینی (۱۰٪) و توسعه، مسکن، سالمندی، رفاه، بهداشت جنسی و تغذیه (۲۵٪) قرار می‌گیرند. در باروری، بیشترین مطالعات در مورد تأثیر ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی مؤثر بر باروری بوده و همچنین از تنظیم خانواده نیز بحث شده است. در مرگ‌ومیر، بیشتر مباحث بر روی عوامل اقتصادی- اجتماعی مؤثر بر مرگ‌ومیر نوزادان بوده و علاوه بر آن در مورد اختلال سلامتی کودکان نیز بحث شده است. در زناشویی، بیشتر مباحث بر روی سن ازدواج بوده و علاوه بر آن در مورد مضیقه ازدواج، طلاق و معیارهای همسرگزینی نیز بحث شده است.

در موضوعات مربوط به پویایی جمعیت، ۵۷٪ به روش پیمایش، ۳۹٪ به روش اسنادی و ۴٪ بقیه به روش پیمایشی- اسنادی صورت گرفته است. برعکس، در موضوعات مربوط به ایستایی جمعیت ۲۳٪ به روش پیمایش و ۷۷٪ به روش اسنادی صورت گرفته است. در قسمت پویایی جمعیت، بیشترین استفاده از روش پیمایش در موضوع باروری (۷۱٪) بوده است. ملاحظه می‌شود که از بین موضوعات مورد بررسی، محققین باروری بیشترین بهره را از روش پیمایش برده و محققان سایر حوزه‌ها به روش اسنادی رجوع کرده‌اند.

### نقاط ضعف و قوت روش‌های کمی و کیفی در جمعیت‌شناسی

عالمان علوم اجتماعی و به‌طور خاص جمعیت‌شناسان از دو روش اصلی تحقیق یعنی کمی و کیفی در مطالعات خود بهره می‌برند. هر یک از این روش‌ها برای پژوهش‌های

خاص با اهداف ویژه تناسب دارند، همچنین مبانی نظری و پارادایمی خاص خود را دارا می‌باشند. هرکدام از این روش‌ها بخشی از واقعیت را در بررسی‌های محققان پوشش می‌دهند و در نوع خود در برخورد با واقعیت دارای نقایص‌اند که نتایج تحقیق را دچار تورش می‌کند.

«روش کمی به مدل نظریه قبل از تحقیق تأکید می‌کند» (برگ، ۲۰۰۱: ۱۷) این روش که به پژوهش اثبات‌گرا نیز مشهور است، ریشه در این فرض دارد که جلوه‌های محیط اجتماعی، واقعیتی مستقل را تشکیل می‌دهند و طی زمان و موقعیت‌ها نسبتاً ثابت‌اند. در این روش پژوهشگر دانش خود را از طریق گردآوری داده‌های عددی و رفتارهای قابل‌مشاهده نمونه‌ها و سپس عرضه این داده‌ها به تحلیل عددی فراهم می‌آورد (گال، ۱۳۸۲: ۶۰). داده‌ها در روش کمی از پرسشنامه و مصاحبه ساختارمند حاصل می‌شود.

«روش کیفی به تحقیق قبل از تئوری تأکید می‌کند» (برگ، ۲۰۰۱: ۱۷). این روش نیز با عنوان تحقیق مابعد اثبات‌گرا شناخته می‌شود؛ جلوه‌های محیط اجتماعی به‌عنوان تفسیرهایی به‌وسیله افراد ساخته می‌شوند و این تفسیرها شکل‌گذا و وابسته به موقعیت دارند. در این روش محقق دانش خود را در درجه اول از طریق گردآوری داده‌های کلامی با مطالعه جدی و عمیق موارد و عرضه این داده‌ها به استقرا تحلیلی فراهم می‌آورد. (گال، ۱۳۸۲). پژوهش کیفی ماهیتاً چند روشی است و متضمن رویکردی تفسیری و طبیعت‌گرا به موضوع مورد مطالعه است. این بدان معناست که پژوهشگر کیفی، اشیاء را در موقعیت‌های طبیعی آن‌ها مطالعه می‌کند و می‌کوشد پدیده‌ها را برحسب معناهایی که مردم به آن‌ها می‌دهد، مفهوم‌سازی یا تفسیر کند. باروری پایین، گرایش به بی‌فرزندی، مسائل جنسیتی، سلامت سالمندان، کیفیت زندگی، از جمله مسائل و پدیده‌هایی‌اند که در حوزه جمعیت‌شناسی حال حاضر ایران مطرح‌اند. ایران به‌عنوان جامعه‌ای مطرح است که از چندگونگی و تنوع قومی و مذهبی و زبانی زیادی برخوردار است. مطالعات جمعیتی به‌خصوص در حوزه باروری که ارتباط

تنگاتنگی با ارزش‌ها، هنجارها و در کل با مسائل فرهنگی جامعه دارد، با استفاده از روش کمی صورت گرفته و از روش‌های کیفی کمتر استفاده شده است. همانند مطالعات قومیت و باروری (عباسی شوازی و حسینی، ۱۳۸۶؛ عباسی شوازی و صادقی ۱۳۸۶) و مذهب و باروری (محمودیان و نوبخت، ۱۳۸۹). استفاده از روش‌های کمی به‌تنهایی نتوانسته به‌خوبی تئوری‌ها و نظریات جمعیت‌شناسی را به چالش بکشد و بتواند دیدگاهی مجزا و متفاوت را در مورد باروری در ایران مطرح نماید. بنابراین، می‌بایست در تحقیقات و روند تحقیقی حاضر این رشته تغییراتی حاصل گردد که با استفاده از آن تغییرات، شرایطی جهت بومی کردن مسائل جمعیتی فراهم گردد. بومی کردن مسائل، برنامه‌ریزی جمعیتی دقیق‌تر را به دنبال خواهد داشت. در بررسی تحولات باروری در ایران (چهار استان منتخب: گیلان، آذربایجان غربی، یزد و سیستان و بلوچستان) توسط عباسی شوازی و همکاران (۱۳۸۳) از روش کمی و ابزار پرسشنامه استفاده شده است. در استان سیستان و بلوچستان، زنان به‌ویژه زنان اهل سنت نسبت به موضوع کمک مالی دولت در ازاء کاهش فرزند واکنش منفی داشته ولی تنها در پرسشنامه به گزینه بلی و خیر پاسخگو اکتفا شده است. این در حالی است که متغیر باروری تحت تأثیر فرهنگ، ارزش‌ها و هنجارهای جامعه است. بنابراین می‌بایست از روش‌های کیفی که قدرت بیشتری در تفسیر کنش‌ها و عقاید دارند کمک گرفت تا به واقعیت و اصل مفاهیم پی برد؛ اما استفاده از روش‌های کیفی نیز به‌تنهایی چاره‌ساز نیست. مطالعات انجام‌شده در ایران به همگرایی کاهش باروری اشاره دارد (همان)، اما میزان کاهش در استان‌های کشور با هم متفاوت است. بنابراین، وجود مجموعه‌ای از داده‌های جهت ارزیابی تفاوت‌ها در مناطق مختلف کشور و ارائه مدل‌های مختلف تبیین باروری برحسب مناطق مختلف جغرافیایی، از ضروریات مطالعات آینده است که جمع‌آوری این مجموعه اطلاعات با استفاده از روش کمی حاصل خواهد شد.

پس، هرکدام از روش‌های کمی (عدم تفسیر دقیق پدیده‌ها و عدم توانایی در آزمودن نظریات) و کیفی (مقایسه پذیر نبودن نتایج) دارای نواقص و معایب‌اند. علاوه‌براین،

وجود تنوع فرهنگی و اجتماعی در ایران و مسائل جدید مطرح شده در حوزه جمعیت شناسی، به کارگیری دو روش تحقیق ذکر شده را ضروری نموده و با استفاده مجزا از هریک از این روش‌ها نمی‌توان به نتایج مورد نظر رسید و پدیده‌ها جمعیتی را به درستی تحلیل و تبیین نمود.

### روش ترکیبی، رویکرد روشی-آموزشی پیشنهادی در تحقیقات جمعیت‌شناسی

در سال‌های اخیر نویسندگان و محققان زیادی تفسیرهای مختلفی از روش ترکیبی بیان کرده‌اند که آیا این روش می‌تواند یک روش علمی باشد یا نه؟ استفاده از این روش در زمینه‌های علمی متعددی مورد بحث گذاشته شده است. بررسی‌های حاصل از این مباحث این نتیجه را حاصل نموده که روش ترکیبی، بخصوص در مطالعات میان‌رشته‌ای (همانند باروری، مهاجرت، کیفیت زندگی و غیره) می‌تواند نسبت به روش‌های تحقیقی دیگر مثرتر باشد (دوادی<sup>۱</sup>، ۲۰۲۰، برناردی و کیم<sup>۲</sup>، ۲۰۰۷). استفاده از روش ترکیبی در علوم انسانی و اجتماعی را اندیشمندانی مطرح کردند که معتقد به پیچیدگی واقعیت‌های اجتماعی و انسانی بودند و از طرفی هر یک از دو روش کمی و کیفی را در برخورد با واقعیت‌ها دارای نقصان می‌دیدند. استفاده از روش‌های ترکیبی برای اولین بار توسط کمپل و فیسکر<sup>۳</sup> (۱۹۵۹) پیشنهاد شد. دنزین<sup>۴</sup> (۱۹۷۸) به هم تنیدن روش‌های پژوهشی را نوعی ترکیب متدلوزی در پدیده‌ای یکسان می‌دانست. وی در مطالعات پژوهشی خود به چهار نوع مختلف به هم تنیدگی اشاره می‌کند: الف) به هم تنیدگی داده‌ها (ب) به هم تنیدگی پژوهشگران (ج) به هم تنیدگی تئوری‌ها (د) به هم تنیدگی روش‌شناختی (ممبینی دهکردی، ۱۳۹۰). از نظر راسمن و ویلسون<sup>۵</sup> (۱۹۸۵) ترکیب روش‌های کمی و کیفی باعث تقویت و تأیید این

- 
1. Dawadi.S
  2. Bernardi. L and Keim.S
  3. Campbell and Fisker
  4. Denzin
  5. Rossman and Wilson

روش‌ها می‌شود، داده‌هایی غنی‌تر فراهم می‌شود و نظریه‌های جدیدی با توجه به پارادوکس‌های موجود در منابع نمایان می‌گردد. تشکری و تدلی<sup>۱</sup> (۱۹۹۸) از روش ترکیبی با عنوان روش‌شناسی آمیخته نام برده‌اند. پس‌از آن، این رویکرد بانام‌های متفاوتی چون: پژوهش‌های ترکیبی<sup>۲</sup>، پژوهش به روش یکپارچه‌سازی<sup>۳</sup>، پژوهش چند روشی<sup>۴</sup>، مطالعات به هم تنیده<sup>۵</sup>، استراتژی چندگانه<sup>۶</sup> و درنهایت با نام روش‌های آمیخته<sup>۷</sup> در نوشته‌های مختلف معرفی شد. در این مقاله از اصطلاح روش ترکیبی جهت معرفی این رویکرد استفاده می‌شود.

روش ترکیبی، روشی است که در آن از هر دو نوع پارادایم کمی و کیفی استفاده می‌شود (جونز<sup>۸</sup>، ۲۰۰۴). داده‌های کمی اصولاً عددی‌اند که از پرسشنامه و یا مصاحبه‌های ساختارمند منتج می‌شود و از طرفی داده‌های کیفی از مشاهده و مصاحبه‌های غیر ساختاری منتج می‌شوند (تیلور و دیگران، ۱۹۹۵). در دهه گذشته منافع استفاده از روش‌های ترکیبی (کیفی و کمی) در تحقیقات علوم اجتماعی به‌طور رسمی مورد ارزیابی قرار گرفته است (بريمن و همکاران<sup>۹</sup>، ۲۰۰۸). شناخت از روش‌های ترکیبی از این عامل ناشی می‌گردد که پدیده‌های اجتماعی پیچیده‌اند و اغلب برای درک بهتر آنان می‌بایست از هر دو نوع نگاه استفاده نمود.

انواع گوناگونی از روش‌های ترکیبی تحقیق در دهه اخیر ارائه شده است که در اینجا به سه نمونه آن اشاره می‌شود. در طرح پژوهشی ترکیبی چندجانبه<sup>۱۰</sup> این هدف دنبال می‌شود که به‌طور هم‌زمان به جمع‌آوری اطلاعات کمی و کیفی و تلفیق آن‌ها

- 
1. Tashakkori and Teddlie
  2. Blended research
  3. Integrative research
  4. Multi-way methods
  5. integerated study
  6. Multi- strategy
  7. Medley methods
  8. Jones
  9. Bryman et al
  10. Mixed methods triangulation design

می‌پردازیم تا بتوانیم شناخت کامل‌تری از مسأله پژوهش به دست آوریم. از سوی دیگر، در طرح پژوهشی ترکیبی تبیینی<sup>۱</sup> محقق در ابتدا به جمع‌آوری اطلاعات کمی اقدام می‌کند و سپس با جمع‌آوری اطلاعات کیفی می‌کوشد به تبیین و تشریح دقیق نتایج حاصل از اطلاعات کمی بپردازد. روش سوم، طرح پژوهشی ترکیبی اکتشافی<sup>۲</sup> است که محقق ابتدا به جمع‌آوری اطلاعات کیفی می‌پردازد تا وضعیت یک پدیده را کشف کند و سپس با جمع‌آوری اطلاعات کمی به تبیین روابطی بپردازد که حاصل یافته‌های اطلاعات کیفی است. علاوه بر روش‌های ترکیبی مذکور، ما می‌توانیم از طرح‌های پژوهشی چندروشی<sup>۳</sup> نیز استفاده کنیم. این نوع اخیر وقتی به کار گرفته می‌شود که یک مجموعه از پروژه‌های پژوهشی در ارتباط درونی با یکدیگرند و همگی زیر یک عنوان واحد قرار می‌گیرند.

جمعیت‌شناسان که در سطح میانه و خرد مطالعه می‌کنند، بر این عقیده‌اند که پدیده‌های جمعیتی همانند تولد، مرگ‌ومیر و مهاجرت بهتر است با دیدگاه‌های زمینه‌ای همراه با تکنیک‌های آماری موردبررسی قرار گیرند. بر این اساس سعی دارند خصوصیات فردی را از داده‌های سرشماری بزرگ‌مقیاس به دست آورند. این نوع روش در مطالعه موضوعات خاصی همانند گرایش به بی‌فرزندگی، مسائل جنسیتی، سلامت سالمندان، تغییرات خانواده، HIV، مهاجرت معکوس و غیره نمی‌تواند روش مناسبی باشد. این موارد موجب گردیده است تا روش‌ها و بینش‌های کیفی به‌طور فزاینده‌ای از رشته‌های علمی دیگر به جمعیت‌شناسی به‌طور سنتی کمی‌گرا بپیوندند. از آنجائی که این امر برای پروژه‌های تحقیقاتی میان‌رشته‌ای مسئله نیست، مشکلات ممکن است زمانی حاصل شود که جمعیت‌شناسان به‌طور کمی آموزش‌دیده در استفاده از مجموعه داده‌های ناآشنا اختلاف‌نظر داشته باشند. «در طول دو دهه گذشته، در جمعیت‌شناسی جنبشی در جهت تکمیل رویکردهای کمی با روش‌های کیفی دیده

- 
1. Mixed methods explanatory design
  2. Mixed methods exploratory design
  3. Multi-methods research designs

می‌شود. گرچه روش‌های کیفی جهت بهبود کیفیت داده‌های پیمایش، جمع‌آوری داده‌ها در زمینه فعالیت‌های غیرقانونی و کسانی که به سؤالات پیمایش به‌خوبی جواب نمی‌دهند (همانند نوجوانان) بکار گرفته می‌شود، ولی انگیزش‌های اصلی این تنوع درک ما را از رفتارها و پدیده‌های جمعیتی افزایش می‌دهد» (رنдал و کوپنهاور<sup>۱</sup>، ۲۰۰۴: ۵۸).

در جمعیت‌شناسی، روش‌های کیفی در تحقیق‌هایی بکار گرفته می‌شوند که با جهت‌گیری‌های نظری سعی در فهم عنصر فرهنگی رفتار جمعیتی دارند (کاست<sup>۲</sup>، ۲۰۰۳؛ کالدول و همکاران<sup>۳</sup>، ۱۹۸۳). همچنین، برای بازآزمون نظریه‌ها و مفاهیم جمعیتی که از تجزیه و تحلیل‌های کمی ناشی شده است و برای رهانیدن علت و اثر الگوهای رفتاری به‌شدت به هم تنیده (کاسترلین و همکاران<sup>۴</sup>، ۱۹۹۷) از روش‌های کیفی استفاده می‌شود. از آنجاکه در پژوهش‌های معمول که به روش کمی انجام می‌گیرند ذهنیت‌های محقق در پرسشنامه منعکس می‌گردد، شاید به‌خوبی نتواند به عمق نگرش‌ها و جزئیات افکار و اعتقادات مصاحبه‌شوندگان راه یابد. لذا برای دستیابی به مفاهیمی در خصوص بهداشت باروری، نگرش‌های جنسیتی، مسائل سالمندان، کیفیت زندگی و غیره می‌توان از روش تحقیق کیفی در کنار روش‌های کمی استفاده نمود.

هم به دلیل اینکه تصمیم‌گیری‌های باروری در الزامات سیاست‌های جمعیتی مهم هستند و بنابراین نیاز به درک وسیعی دارند و هم به دلیل اینکه باروری موضوعی مرتبط با رفتار جنسی است، بسیاری از مطالعات کیفی، احساسات و نگرش‌ها را به موضوعاتی همانند باروری، تنظیم خانواده، بهداشت باروری و HIV سوق داده است.

- 
1. Randall & Koppenhaver
  2. Coast
  3. Caldwell et al
  4. Casterline et al

حیطه‌ای حساس و پیچیده که به راحتی از طریق روش‌های کمی نمی‌توان آن را بررسی کرد (رندال و کوپنهاور، ۲۰۰۴: ۵۸).

اگرچه رویکرد روش ترکیبی درزمینهٔ مختلف بکار گرفته شده است، اما درزمینهٔ باروری تعداد کمی مطالعه با استفاده از این روش صورت گرفته است. یکی از مطالعات نادری که در آن بر باروری و رابط فردی تأکید شده است، مطالعه‌ای تحت عنوان تأثیر مسیرهای متفاوت (مختلف) زندگی بر اندازه و ترکیب شبکه‌های فردی در فرانسه (بیدارت و لاون<sup>۱</sup>، ۲۰۰۵). همچنین کیم<sup>۲</sup> (۲۰۱۱) با استفاده از روش ترکیبی به دنبال مطالعه تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر شکل‌گیری خانواده است. وی اجزا رویکردهای کیفی و کمی را در یک مطالعه با هم ترکیب می‌کند. اهداف مطالعه وی عبارت‌اند از: تبیین تأخیر در تولد و فرزند آوری بر اساس جنبه‌های شبکه اجتماعی، تحلیل و تبیین اینکه چگونه ارتباطات فردی بر نگرش‌ها و برنامه‌های شخصی تأثیر می‌گذارد و اینکه این ارتباطات فردی تمایلات به داشتن فرزند را شکل می‌دهد و چه نوع روابطی در اروپای غربی مطرح‌اند که تصمیمات باروری معمولاً به صورت شخصی و خصوصی شکل می‌دهند. درنهایت تأکید بر ترکیب ساختاری و جنبه‌های فردمحور در بررسی شبکه دارد. برخی از این اهداف به طور واضح روش‌های تحقیق کیفی را طلب می‌کند. به دلیل اینکه شناخت اندکی درمورد نفوذ اجتماعی بر نگرش‌های وابسته به باروری، تمایلات باروری و رفتار باروری در کشورهای غربی وجود دارد. بنابراین می‌بایست از روش مطالعه‌ای استفاده شود که دارای ویژگی تبیینی است. «بنابراین، روش تحقیق کیفی به دلیل اینکه بر جنبه‌های ناپیدای موضوع تأکید دارد، ابزاری مناسب برای تحقیقات تبیینی است. علاوه بر این، رویکرد کیفی به جنبه‌های ذهنی و چندبعدی افراد و فهم و درک این کنش‌های فردی تأکید دارد.» (فلیک<sup>۳</sup>، ۲۰۰۲). همچنین کیم به دنبال این است تا نشان دهد ساختارهای اجتماعی چگونه بر تصمیمات فردی افراد

- 
1. Bidart and Lavenu
  2. Keim
  3. Flick

در زمینه باروری تأثیر می‌گذارد. بنابراین به مجموعه مناسب از داده نیاز است که بتوان مقایسه را انجام داد. به همین دلیل وی در مطالعه خود از استراتژی روش ترکیبی که فرایند باز و استاندارد از جمع‌آوری داده است، استفاده کرده است. ملاحظه می‌شود که پویایی‌های اتفاق افتاده در حوزه‌های باروری، خانواده، شکل‌ها و جریان‌های مهاجرت، سطح و کیفیت زندگی، سلامت، سالمندی و غیره، جمعیت‌شناسی را در موقعیتی قرار داده است که نسبت به سایر علوم بتواند بیشترین استفاده را از روش ترکیبی ببرد.

### نتیجه‌گیری

در سال ۱۹۹۷ در سمپوزیوم به‌کارگیری روش‌های کیفی در جمعیت‌شناسی، (فریک<sup>۱</sup>، ۱۹۹۷)، نتیجه گرفته شد که چنین روش‌هایی (کیفی) اغلب به خاطر فرهنگ رشته-ای، سؤالات تحقیق و خروجی‌های آن به آموزش و تحقیقات جمعیت‌شناسی کمک‌کننده بوده است. این انتقال پارادایمی در جمعیت‌شناسی موجب می‌گردد تا در کنار روش تحقیق سنتی (کمی) جمعیت‌شناسی از روش‌های جدید (کیفی) نیز استفاده نماید. پس در دهه‌های اخیر جهت شناسایی مسائل و مشکلات جمعیتی و اجتماعی، استفاده از روش‌های مبتنی بر ترکیب پارادایم‌های تحقیق از اهمیت برخوردار شده است و جایگاه ویژه‌ای را در آموزش رشته‌های علوم اجتماعی و جمعیت‌شناسی باز کرده است. از طرفی، ماهیت پیچیده مفاهیم و مسائل موجود در جمعیت‌شناسی، موجب شده است که استفاده از یک روش کمی یا کیفی، شناخت را فراهم نمی‌نماید زیرا هرکدام از این دو روش دارای کاستی‌هایی بوده و مورد نقد قرار دارند. هستی‌شناسی پارادایم کمی، اثبات‌گرا و مبتنی بر عینیت‌گرایی است و واقعیت به صورت ثابت و غیر تاریخی مورد توجه قرار دارد. این پارادایم بر اساس مشاهده یک واقعیت عینی به کمک تجربه حسی با جمع‌آوری داده‌های تجربی شکل می‌گیرد. از

طرفی محقق فرد بی‌طرفی است که با استفاده از ابزارهای اندازه‌گیری کمی کنترل شده پدیدارهای اجتماعی را بررسی می‌کند (نجفی‌اصل، ۱۳۹۳). نقدهای ایرادشده بر روش کمی بر کاربردی بودن این روش‌ها تنها در علوم طبیعی تأکید دارند و اینکه برای ساخت انسان باید انسان بود و این به معنی زیستن در مختصات فرهنگی و فکری خاص است (احمدی، ۱۳۸۰). به‌طور کلی، روش‌های کمی به دلیل ویژگی سطحی‌نگری و تقلیل‌گرایانه خود مورد انتقاد قرار می‌گیرند. از نگاه پارادایم کیفی، واقعیت نسبی است و در واقع بستگی به زمینه دارد و ساختارهای متفاوتی به خود می‌گیرد. از نظر این پارادایم دانش وقتی به حداکثر می‌رسد که فاصله محقق و شرکت‌کنندگان به حداقل برسد (ممبینی‌دهکردی ۱۳۹۰). منتقدان روش کیفی بر آنارشیستی بودن این روش که بر اساس آن به پژوهشگر این امکان را می‌دهد تا از هر روش دلخواهی برای دستیابی به دانش بهره‌گیرد و این استدلال که هیچ راهی برای ارزشیابی صحت و وسقم یافته‌ها نیست، تأکید دارند. موضوع دیگر در روش‌های کیفی از نمونه‌های کوچک استفاده می‌شود و اجازه تعمیم داده‌ها را فراهم نمی‌کند (تشکری و تدلی، ۱۹۹۸). همچنین پرداختن بیش از حد به جنبه‌های درونی و استنباط‌های ذهنی از موضوعاتی است که این روش را با مسائلی همراه می‌کند (گلشنی و قانیدی ۱۳۹۰). در راستای رفع انتقادات وارده بر دو روش کیفی و کمی، در دهه اخیر ترکیب کردن روش‌های کمی و کیفی تحت عنوان روش‌شناسی ترکیبی رایج شده است. بنابراین می‌توان استدلال کرد که مجموعه عقاید مشترکی در بین بسیاری از دانشمندان اجتماعی و رفتاری وجود دارد که منجر به پارادایم متمایزی از پوزیتویسم، پست پوزیتویسم و برساخت‌گرایی شده است که آن را عمل‌گرایی عنوان داده‌اند. این پارادایم به ما اجازه می‌دهد که در تحقیقات خود روش‌های ترکیبی را بکار ببریم.

پویایی‌های اتفاق افتاده در حوزه‌های مطالعاتی جمعیت‌شناسی همانند: باروری، خانواده، شکل‌ها و جریان‌های مهاجرت، سطح و کیفیت زندگی، سلامت، سالمندی و غیره، جمعیت‌شناسی را در موقعیتی قرار داده است که نسبت به دیگر علوم بتواند

بیشترین استفاده را از روش‌های ترکیبی ببرد. مطالعه مورد ایران نیز نشان می‌دهد که بیشترین توجه جمعیت‌شناسان به روش‌های کمی بوده و از روش‌های کیفی و ترکیبی کمترین استفاده شده است. البته باید توجه داشت که در چند سال اخیر توجه به روش ترکیبی در پایان‌نامه‌های دوره دکتری جمعیت‌شناسی در ایران از اقبال خوبی برخوردار بوده است. با توجه به ویژگی‌های خاص جمعیت ایران و در نتیجه مسائل پیچیده و منحصر به فرد آن، روش ترکیبی به‌عنوان مناسب‌ترین روش برای مطالعه جمعیت ایران در این مقاله پیشنهاد می‌شود و توصیه می‌شود در چارچوب آرایش ترمی دوره‌های تحصیلات تکمیلی (ارشد و دکتری) جمعیت‌شناسی گنجانده شود که بر اساس آن دانشجویان در کنار روش‌های کمی، آموزش‌های لازم را در ارتباط با روش‌های کیفی و ترکیبی فراگیرند. با توجه به میان‌رشته‌ای بودن جمعیت‌شناسی و تعامل نسبتاً قوی آن با سایر رشته‌های دانشگاهی، نتایج دقیق و قابل‌اعتمادی که از طریق به‌کارگیری روش ترکیبی به دست خواهد آمد، در مشروعیت‌بخشی یافته‌های سایر علوم نیز مؤثر خواهد شد. باید توجه داشت که به‌کارگیری این روش تحقیق نیازمند آموزش و تجربه مراحل مختلفی است که خود نوشته‌های متعددی را می‌طلبد.

جدول ۱- توزیع پایان‌نامه‌های تحصیلی حوزه مطالعه بر حسب ویژگی‌های منتخب

ردیف	زمان مطالعه	روش مطالعه	جامعه آماری	موضوع
۱	۱۳۷۱	پیمایش	شهر نیشابور	مطالعه تطبیقی باروری معلمین و کارگران
۲	۱۳۷۱	پیمایش	شهر تهران	بررسی آگاهی و عملکرد دبیران در مورد جمعیت و تنظیم خانواده
۳	۱۳۷۱	اسنادی	استان مازندران	رشد تغییرات در اندازه و ترکیب نیروی انسانی
۴	۱۳۷۱	اسنادی	ایران	تغییرات جمعیتی و عرضه نیروی کار
۵	۱۳۷۱	اسنادی	مناطق روستایی استان تهران	علل مهاجرت از مناطق روستایی استان تهران
۶	۱۳۷۱	پیمایش	شهر بندرعباس	شتاب ثابت مهاجرتی یا ثابت آلفا
۷	۱۳۷۱	اسنادی	- (کتابخانه‌ای)	فرار مغزها و علل و عوامل مؤثر بر آن

۸	۱۳۷۲	اسنادی	شهرستان خوی	طلاق و عوامل اجتماعی - جمعیت‌شناختی مؤثر بر آن
۹	۱۳۷۲	پیمایش	شهرستان اقلید	تأثیر تحصیلات بر باروری
۱۰	۱۳۷۲	پیمایش	شهرهای انزلی و تالش	نگرش بر باروری و تنظیم خانواده
۱۱	۱۳۷۲	اسنادی	ایران	تأثیر عوامل جمعیتی بر آموزش
۱۲	۱۳۷۲	پیمایش	شهرستان تنکابن	تأثیر بعد خانواده بر سطح رفاه زندگی
۱۳	۱۳۷۲	پیمایش	ایل ترکاشوند	تأثیر فرایند نوسازی و توسعه بر شهرنشینی ایل ترکاشوند
۱۴	۱۳۷۳	پیمایش	شهر تفت	علل تمایل و عدم تمایل زنان به باروری
۱۵	۱۳۷۳	پیمایش	شهرک شهید انصاری	عوامل اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی مؤثر بر باروری
۱۶	۱۳۷۳	اسنادی	کشورهای جهان سوم	رشد جمعیت و نقش آن در مشکلات آموزشی
۱۷	۱۳۷۳	پیمایش	ایران	نقش آموزش رسمی در توسعه نیروی انسانی
۱۸	۱۳۷۳	اسنادی	ایران	نقش شهرهای جدید در نظام سلسله‌مراتب شهری و توزیع جمعیت
۱۹	۱۳۷۳	پیمایش	شهرستان خرم‌آباد	میزان و عوامل مؤثر بر مرگ‌ومیر کودکان
۲۰	۱۳۷۳	پیمایش	شهرک یثرب	عوامل اقتصادی و اجتماعی مؤثر بر باروری
۲۱	۱۳۷۴	پیمایش	شهر اردل	عوامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر باروری
۲۲	۱۳۷۴	پیمایش	روستاهای جنوب ابهر	ارزش فرزند و بعد خانواده
۲۳	۱۳۷۴	پیمایش	شهرستان رامسر	باروری و عوامل مؤثر بر آن با تأکید بر عوامل اجتماعی و فرهنگی
۲۴	۱۳۷۴	اسنادی	کشورهای درحال توسعه	اشتغال زنان و تأثیر آن بر باروری
۲۵	۱۳۷۴	اسنادی	استان خوزستان	تأثیر جنگ بر شاخصهای جمعیتی
۲۶	۱۳۷۴	پیمایش	شهر زاهدشهر	عوامل اقتصادی - اجتماعی مؤثر بر باروری
۲۷	۱۳۷۴	پیمایش	شهر اردبیل	ارتباط ویژگی‌های خانوادگی با افت تحصیلی دانش‌آموزان
۲۸	۱۳۷۵	اسنادی	ایران	تحلیل دموگرافیک وضعیت زناشویی
۲۹	۱۳۷۵	پیمایش	شهر مشهد	عوامل اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی مؤثر بر باروری

عوامل اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی مؤثر بر باروری	شهرستان نهاوند	پیمایش	۱۳۷۵	۳۰
رابطه میزان باروری با عوامل اجتماعی و جمعیتی	ایران	اسنادی	۱۳۷۵	۳۱
توسعه نابرابر و تفاوت‌های باروری	ایران	ترکیبی	۱۳۷۵	۳۲
عقلانیت جدید و باروری	شهرک پاکدشت	پیمایش	۱۳۷۵	۳۳
عوامل اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی مؤثر بر باروری	شهر سنندج	پیمایش	۱۳۷۵	۳۴
عوامل مؤثر در انتخاب نوع وسیله پیشگیری از باروری	روستای تنکمان	پیمایش	۱۳۷۵	۳۵
نقش کلیدی مراکز تنظیم خانواده در کنترل باروری	مرکز تنظیم خانواد ه شهید باهنر	پیمایش	۱۳۷۵	۳۶
ملاحظات جمعیتی مرتبط با توسعه	استان سیستان و بلوچستان	اسنادی	۱۳۷۵	۳۷
گشاور رشد جمعیت ایران	ایران	اسنادی	۱۳۷۵	۳۸
عوامل مؤثر بر مرگ‌ومیر عمومی شهرستان تهران	شهرستان تهران	اسنادی	۱۳۷۵	۳۹
عوامل مؤثر بر مرگ‌ومیر نوزادان	شهر تهران	اسنادی	۱۳۷۵	۴۰
سیاست‌ها و خط‌مشی‌های مؤثر بر روند مهاجرت‌های روستا- شهری	ایران	اسنادی	۱۳۷۵	۴۱
عوامل اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی مؤثر بر باروری	شهر نهاوند	پیمایش	۱۳۷۶	۴۲
رابطه میزان باروری با عوامل اجتماعی و جمعیتی	مناطق شهری استان کرمان	اسنادی	۱۳۷۶	۴۳
باروری و توسعه	کشورهای اسلامی	اسنادی	۱۳۷۶	۴۴
رابطه بین توسعه و جمعیت	استان آذربایجان شرقی	اسنادی	۱۳۷۶	۴۵
ساختار اشتغال زنان کشور در چهل سال گذشته	ایران	اسنادی	۱۳۷۶	۴۶
روندها و عوامل مرگ‌ومیر اطفال در ایران	ایران	اسنادی	۱۳۷۶	۴۷
عوامل مؤثر بر مهاجرت روستائیان	استان قم	اسنادی	۱۳۷۶	۴۸
گرایش اعضای هیئت‌علمی دانشگاه‌های تهران به مهاجرت از کشور	دانشگاه‌های تهران	پیمایش	۱۳۷۶	۴۹
عقلانیت و باروری	شهر اصفهان	پیمایش	۱۳۷۶	۵۰

۵۱	۱۳۷۷	اسنادی	ایران	روند تحولات اشتغال بخش‌های عمده فعالیت اقتصادی
۵۲	۱۳۷۷	پیمایش	شهرستان مهاباد	بررسی و تحلیل مهم‌ترین عامل مؤثر بر میزان مشارکت اقتصادی زنان
۵۳	۱۳۷۷	پیمایش	شهر جوانرود	میزان‌های مرگ‌ومیر کودکان و عوامل مؤثر بر آن
۵۴	۱۳۷۸	پیمایش	شهر دهقان	عوامل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و جمعیتی مؤثر بر باروری
۵۵	۱۳۷۸	اسنادی	استان خراسان	تأثیر جمعیت بر شاخص‌های توسعه اقتصادی - اجتماعی
۵۶	۱۳۷۸	اسنادی	ایران	رابطه توسعه انسانی و اشتغال زنان
۵۷	۱۳۷۸	اسنادی	ایران	علل تفاوت مرگ‌ومیر اطفال
۵۸	۱۳۷۸	پیمایش	شهر بندرعباس	رابطه مهاجرت و جرم
۵۹	۱۳۷۸	اسنادی	ایران	توسعه نابرابر و مهاجرت
۶۰	۱۳۷۹	پیمایش	شهر کلاله	عوامل اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی مؤثر بر باروری
۶۱	۱۳۷۹	اسنادی	ایران	عوامل اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی مؤثر بر باروری
۶۲	۱۳۷۹	اسنادی	ایران	برآورد باروری به روش فرزندان خود
۶۳	۱۳۷۹	پیمایش	شهر تهران	نگرش دانش‌آموزان دختر پیش‌دانشگاهی در مورد تنظیم خانواده
۶۴	۱۳۷۹	اسنادی	ایران	اثرات متقابل رشد جمعیت و آموزش رسمی
۶۵	۱۳۷۹	اسنادی	شهرستان ساوجبلاغ	بررسی جمعیت‌شناختی مسائل و نیازهای آموزشی
۶۶	۱۳۷۹	اسنادی	شهرستان شیراز	بررسی وضعیت اشتغال و بیکاری
۶۷	۱۳۷۹	اسنادی	استان‌های اصفهان و ایلام	بررسی جمعیت‌شناختی وضعیت مسکن
۶۸	۱۳۷۹	اسنادی	ایران	بررسی جمعیتی، اقتصادی و اجتماعی جمعیت غیرفعال زنان خانه‌دار
۶۹	۱۳۷۹	اسنادی	نقاط روستایی ایران	عوامل اقتصادی، اجتماعی، بهداشتی و جمعیتی مؤثر بر مرگ نوزادان
۷۰	۱۳۷۹	پیمایش	شهر کاشمر	عوامل اقتصادی، اجتماعی و جمعیت‌شناسی مؤثر بر مرگ‌ومیر کودکان
۷۱	۱۳۸۰	اسنادی	ایران	تحولات سن ازدواج و عوامل اجتماعی - جمعیتی مؤثر بر آن
۷۲	۱۳۸۰	اسنادی	ایران	ازدواج و عدم توازن در دو جنس

۷۳	۱۳۸۰	پیمایش	شهرستان بهشهر	ارزش فرزند از دیدگاه زوجین جوان و رابطه آن با باروری
۷۴	۱۳۸۰	پیمایش	شهر تهران	عوامل مؤثر بر انتخاب روش پیشگیری از باروری
۷۵	۱۳۸۰	اسنادی	ایران	روند عرضه نیروی انسانی، اشتغال و بیکاری
۷۶	۱۳۸۰	اسنادی	استان خراسان	تأثیر جمعیت بر شاخص‌های مسکن و درجه رفاه سکونت‌ی خانوارها
۷۷	۱۳۸۰	ترکیبی	ایران	چگونگی تغییر سیاست کنترل جمعیت و تأثیر آن بر تحولات باروری
۷۸	۱۳۸۰	اسنادی	شهر شیراز	انطباق الگوی نسلی مرگ‌ومیر بزرگسالان با الگوی جداول عمر
۷۹	۱۳۸۰	اسنادی	ایران	اثرات شاخص‌های بهداشتی بر میزان‌های مرگ‌ومیر
۸۰	۱۳۸۰	اسنادی	مناطق روستایی ایران	بررسی شاخص‌های توسعه مؤثر بر مهاجرت از مناطق روستایی
۸۱	۱۳۸۰	اسنادی	نقاط روستایی ایران	عوامل مؤثر بر مرگ‌ومیر نوزادان در نقاط روستایی استان‌ها
۸۲	۱۳۸۱	اسنادی	اتباع افغانی	بررسی ویژگی‌های مهاجران افغانی در ایران
۸۳	۱۳۸۱	پیمایش	شهر تهران	علل باروری ناخواسته: مطالعه تطبیقی در منطقه فرمانیان و دولت‌خواه
۸۴	۱۳۸۲	اسنادی	ایران	تغییرات علل مرگ‌ومیر با تأکید بر تأثیر ساختمان سنی متوفیات
۸۵	۱۳۸۲	پیمایش	شهرستان خمینی‌شهر	نقش ازدواج فامیلی در اختلال سلامتی کودکان
۸۶	۱۳۸۲	اسنادی	استان مازندران	عوامل اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی مؤثر بر مهاجرت داخلی استان
۸۷	۱۳۸۲	اسنادی	ایران	تأثیر مهاجرت در شهرنشینی کشور طی سال‌های ۱۳۵۵-۷۵
۸۸	۱۳۸۲	پیمایش	دانشگاه	تأثیر ساختار قدرت در خانواده بر مشارکت مردان در تنظیم خانواده
۸۹	۱۳۸۲	اسنادی	استان یزد	عوامل نهادی مؤثر بر باروری: با تأکید خاص بر تحولات خانواده
۹۰	۱۳۸۲	اسنادی	ایران	روند تحولات بازار کار با تأکید بر وضعیت فارغ‌التحصیلان
۹۱	۱۳۸۳	پیمایش	شهرستان ایلام	عوامل مؤثر بر مرگ‌ومیر کودکان با تأکید بر محرومیت اجتماعی

گرایش به مهاجرت از روستا به شهر و عوامل مؤثر بر آن	بخش شیروان	پیمایش	۱۳۸۳	۹۲
تأثیر شاخص توسعه و مدرنیزاسیون بر کاهش باروری	شهر تبریز	پیمایش	۱۳۸۳	۹۳
عوامل مؤثر بر انتخاب روش منقطع در بین زوجین	شهرستان رشت	اسنادی	۱۳۸۳	۹۴
مقایسه رفتارهای باروری مهاجرین افغانی با بومیان گلشهر	ساکنان و افغانیهای ساکن گلشهر	پیمایش	۱۳۸۳	۹۵
عوامل اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی مؤثر بر باروری	شهر نورآباد	پیمایش	۱۳۸۳	۹۶
معیارهای همسرگزینی ازدواج در بین جوانان مجرد شهر شاندیز	شهر شاندیز	پیمایش	۱۳۸۳	۹۷
قومیت و باروری	ایران	اسنادی	۱۳۸۳	۹۸
تأثیر ویژگی‌های اجتماعی-جمعیتی خانواده بر محرومیت تحصیلی فرزندان	ایران	اسنادی	۱۳۸۳	۹۹
مهاجرت و شهرنشینی	استان خراسان	اسنادی	۱۳۸۳	۱۰۰
تحولات جمعیت‌شناختی آموزش ابتدایی کشور و آینده‌نگری آن	ایران	اسنادی	۱۳۸۳	۱۰۱
بررسی اثر سهم جمعیتی نسل جوان بر نرخ اشتغال و بیکاری	ایران	اسنادی	۱۳۸۳	۱۰۲
مقایسه رفتارهای باروری مسلمانان و زرتشتیان	استان یزد	پیمایش	۱۳۸۳	۱۰۳
عوامل مؤثر بر خود اثربخشی گفتگو درباره بهداشت جنسی	دانشگاه تهران	پیمایش	۱۳۸۴	۱۰۴
بررسی مقایسه‌ای باروری میان دو قشر زنان کارگر و فرهنگی	شهر سنندج	پیمایش	۱۳۸۴	۱۰۵
بررسی جنبه‌های اجتماعی، فرهنگی و جمعیتی ناباروری	ایران	ترکیبی	۱۳۸۴	۱۰۶
تأثیر ابعاد متفاوت استقلال بر رفتار باروری زنان	ایران	اسنادی	۱۳۸۴	۱۰۷
بررسی ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی سالمندان	ایران	اسنادی	۱۳۸۴	۱۰۸
مذهب و باروری	بخش گله‌دار	پیمایش	۱۳۸۵	۱۰۹
عوامل جمعیتی و اجتماعی مؤثر بر ناامنی غذایی	شهر تهران	پیمایش	۱۳۸۵	۱۱۰
مقایسه ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی مهاجرین و افراد بومی	ایران	اسنادی	۱۳۸۵	۱۱۱



## منابع

- احمدی، بابک (۱۳۸۰). ساختار و هرمنوتیک. تهران، گام نو.
- عباسی شوازی، محمد جلال، حسینی چاووشی، میمنت، مک‌دونالد، پیتز، دلاور، بهرام (۱۳۸۳). تحولات باروری در ایران: شواهدی از چهار استان منتخب. تهران: معاونت سلامت وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی.
- عباسی شوازی، محمد جلال و حاتم حسینی (۱۳۸۶). قومیت و باروری: آزمون فرضیه‌های رقیب برای تبیین تفاوت‌های قومی باروری در شهرستان ارومیه. نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، سال دوم، شماره ۴، صص ۵-۴۱.
- عباسی شوازی، محمد جلال و رسول صادقی (۱۳۸۵). قومیت و باروری: تحلیل رفتار باروری گروه‌های قومی در ایران. نامه علوم اجتماعی، شماره ۲۸، صص ۲۹-۵۸.
- گال، مردیت و همکاران (۱۳۸۲). روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روانشناسی. ترجمه احمدرضا نصر و همکاران، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- گلشنی، علیرضا، قاندي، محمدرضا (۱۳۹۰). روش تلفیقی برآیند روش‌های کمی و کیفی، روش‌ها و مدل‌های روشن‌شناختی. سال دوم، شماره نهم، صص ۴۳-۷۰.
- لوکاس، دیوید و پاول میر (۱۳۸۱). درآمدی بر مطالعات جمعیتی. ترجمه حسین محمودیان، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- محمودیان، حسین و رضا نوبخت (۱۳۸۹). مذهب و باروری: تحلیل رفتار باروری گروه‌های مذهبی سنی و شیعه شهر گله‌دار استان فارس. بررسی مسائل اجتماعی ایران، شماره ۱، صص ۱۹۵-۲۱۵.
- ممبینی دهکردی، علی (۱۳۹۰). معرفی طرح‌ها و مدل‌ها در روش تحقیق آمیخته. فصلنامه راهبرد، سال بیستم، شماره ۶۰، صص ۲۱۷-۲۳۴.
- مهاجرانی، علی‌اصغر (۱۳۷۸). محدوده و گستره جمعیت‌شناسی. فصلنامه جمعیت، شماره‌های ۲۷ و ۲۸، صص ۱۴۹-۱۳۹.
- نجفی اصل، زهره (۱۳۹۳). بهره‌گیری از روش آمیخته در پروژه‌های توسعه روستایی. توسعه روستایی، دوره ۸، شماره ۱، صص ۱۴۶-۱۶۶.

- Bidart, C. and Lavenu, D. (2005) "*Evolutions of personal networks and life events*" *Social Networks*, 27(4): 359-76.
  - Bryman, A. et al (2008) "*Quality Criteria for Quantitative, Qualitative and Mixed Methods Research: A View from Social Policy*", 11:261-276.
  - Caldwell, J.C. (1996) *Demography and Social Science*, Population Studies, 50: 305-333.
  - Caldwell, J.C. (2000) "*Demography: Scope, Perspectives and Theory*", Canberra: Health Transition Center of Australian National University.
  - Caldwell, J.C. and Caldwell, p. (1988) "*Is the Asian family planning program suited to Africa?*", *Studies in Family Planning*, 19(1): 19-27.
  - Caldwell, J; Reddy, P. & Caldwell, P. (1983) "*The Social Component of Mortality Decline: An Investigation in South India Employing Alternative Methodologies*", *Population Studies*, 37(2): 185-205.
  - Campbell, D. T. and Fisker, D. W. (1959) *Convergent and Discriminate Validation by the Multi-method matrix*, *Psychological Bulletin*, 56: 81-105.
  - Casterline, J; Perez, A. & Biddlecom, A. (1997) "*Factors Underlying Unmet Need for Family Planning in the Philippines*", *Studies in Family Planning*, 28(3): 173-191.
  - Coast, E. (2003) "*An Evaluation of Demographer's Use of Ethnographies*", *Population Studies*, 57(3): 337-346.
- Edwards.M, Davis.M, Edwards.A(2009) *what are the external influences on information exchange and shared decision-making in healthcare consultations: a meta- synthesis of the literacher*, *Patient Education and Counseling*, 75(1), 37-52.
- Flick, U. (2002) *An Introduction to Qualitative Research*, London: Sage.

- Fricke, T. (1997) *"The uses of culture in demographic research: A continuing place for community studies"*, Population and Development Review, 23 (4): 825-832.
- Jones, C. (2004) *"Quantitative and Qualitative Research: Conflicting Paradigms or Perfect Partners"*, Accessed: [http://www.shef.ac.uk/nlc2004/Proceedings/Symposia/Symposium 4](http://www.shef.ac.uk/nlc2004/Proceedings/Symposia/Symposium4).
- Keim, S. (2011) *Social Networks and Family Formation Processes*, university Rostock.
- Randall, S. & Koppenhaver, T. (2004) *"Qualitative Data in Demography: The Sound of Silence and other Problems"*, Demographic Research, 11 (3): 57-94.
- Tashakkori, A. & Teddlie, Ch. (1998) *Mixed Methodology: Combining Qualitative and Quantitative Approaches*, Thousand Oaks, CA: Sage.